

სივრცული მახასიათებლების კოდირება ზანური ჯგუფის ენათა ზმნისწინებში

გერსამია რუსუდან

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

<https://doi.org/10.52340/idw.2021.506>

აბსტრაქტი. ზანური ჯგუფის ენებში (მეგრულსა და ლაზურში) ზმნისწინი მთავარი ზმნური პრეფიქსია, რომელიც დინამიკისა და სტატიკის აღმნიშვნელ ზმნურ ძირთან ან ფუძესთან (სხვა ფუნქციური ელემენტების კომბინაციასთან) ერთად ჩართულია სივრცის ორგანიზებაში და რომლის საშუალებითაც ვადგენთ სივრცულ მიმართებებს.

სხვა ქართველური ენების მსგავსად, სივრცული მახასიათებლები ზანური ჯგუფის ენებშიც ზმნისწინებსა კოდირებული, ისინი გამოხატავენ მოძრავი სუბიექტის (ფიგურის) მოძრაობის მიმართულებასა (landmark, path) და ასევე სივრცეში მოძრავ ან უძრავ ფიგურისთან (საგანთან, პერსონასთან) მიმართებას, რეფერენციას.

მარტივი ზმნისწინებისგან განსხვავებით, დერივაციული ზმნისწინები, იძლევიან ინფორმაციას ადგილის ტოპოლოგიურ თუ ლანდშაფტურ მახასიათებლებზე, ამიტომ ვუწოდებთ მათ ლოკატიურს, ხოლო მარტივებს – მაორიენტირებელს.

1. მიმართულება / ტრაექტორია + ორიენტაცია (ვერტიკალური და ჰორიზონტალური)

2. მიმართულება + დეიქსისი / რეფერენცია (ეგოცენტრული ორიენტაცია)

ზმნური სივრცული კატეგორიები (მიმართულება, ორიენტაცია, სხვადასხვა ტიპის დეიქსისი, რეფერენცია) ზმნისწინში კომბინირებულად ვლინდება, ამიტომ შეიძლება ისინი წარმოვიდგინოთ ამ კატეგორიებისგან, როგორც მარტივი სიმრავლეებისგან, შემდგარ მოდელებად; მაგალითად, დინამიკური ზმნებისათვის:

I. {მიმართულება + ორიენტაცია + საგნობრივი დეიქსისი / რეფერენტი აბსოლუტური}

II. {მიმართულება + ორიენტაცია + პირის დეიქსისი / რეფერენტი ცვალებადი}

III. {უმზნო მოძრაობა რეფერენტის გარეშე}

სტატიკური ზმნებისათვის

IV. {ლოკაცია + საგნობრივი დეიქსისი / რეფერენტი}

დერივაციულ ზმნისწინებში, მათი ფუნქციიდან გამომდინარე, კოდირებულია ლოკატიური და ლანდშაფტური მახასიათებლები, რომლებიც კიდევ უფრო ართულებს დერივაციული ზმნისწინების სემანტიკურ სტრუქტურას.

საკვანძო სიტყვები: მეგრული და ლაზური ენები, სივრცის სემანტიკა, მოძრაობის ზმნები, ზმნისწინი

0. ლეონარდ ტალმის ენათა ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია. ენა ასახავს სამყაროში მიმდინარე ბუნებრივ პროცესებს და გვთავაზობს კოგნიტიურ მოდელებს, რომლებიც სხვადასხვა ენაში განსხვავებულადაა ენობრივად რეალიზებული სხვადასხვა (მაგ. სოციოკულტურული და გეოგრაფიულ-ლანდშაფტური) ფაქტორების გათვალისწინებით.

სხვადასხვა ენისათვის მოძრაობის ტიპოლოგიის თეორიული საფუძვლები ჩამოყალიბდა ლეონარდ ტალმის მიერ (1985, 1991, 2000) და იგი ემყარება იმ სისტემატურ მიმართებებს, რომლებიც არსებობს მოძრაობის მოვლენასთან ასოცირებულ სემანტიკურ ელემენტებსა და ენობრივ ფორმას, სტრუქტურას შორის.

მოდრაობის ელემენტებია:

- საკუთრივი მოძრაობა (Motion per se),
- ფიგურა / მოძრაობის სუბიექტი (Figure or moving entity),
- ადგილი / მიმართების ობიექტი (Ground or reference entity),
- მიმართულება / მოძრაობის ტრაექტორია (Path or trajectory of motion),
- მანერა (Manner) / resp. მოძრაობის სახე,
- მოძრაობის მიზეზი (Cause of motion).

იმაზე დაყრდნობით, თუ რა ტიპის მორფოსინტაქსურ დამოკიდებულებას იყენებენ ენები მოძრაობის ორი სემანტიკური პარამეტრის, *მანერისა* და *მიმართულების*, კოდირებისთვის, ენები იყოფა ორ ჯგუფად:

- *ზმნური ანუ ძირეული სტრუქტურის* ენები (Verb-frames Languages),
- *სატელიტური სტრუქტურის* ენები (Satellite-framed Languages).

ძირეული სტრუქტურის ენები მოძრაობის გამოსახატავად იყენებენ ზმნურ ძირებს და ყველა სემანტიკური ელემენტი ამ ძირის სემანტიკურ სტრუქტურაშია მოცემული (მაგ. ინგლისური go (წასვლა) ან come (მოსვლა) მოძრაობის მანერასთან (resp. სახესთან) ერთად აRნიშნავს მიმართულებასაც); ხოლო სატელიტური სტრუქტურის ენებში ზმნური ძირი არსებითად ნეიტრალურია მიმართულების ჩვენებისგან და ამ ფუნქციით გვევლინებიან ის სატელიტები (resp. ფუნქციური ელემენტები), რომლებიც ძირის გარშემოა განლაგებული; ანუ ამ შინაარსის ინფორმაცია განლაგებულია ძირის გარეთ.

1. სტრუქტურირებული სამგანზომილებიანი სივრცე – დინამიკისა და სტატიკის პროცესები. ნებისმიერი მოძრაობა ხორციელდება სივრცეში; მამასადამე, ზმნური ფორმით გამოხატული მოძრაობა-გადაადგილების აღმნიშვნელი ზმნური ფუძე გულისხმობს ტრანსლოკაციას სივრცეში, ამიტომ ამგვარი ზმნები ასახავენ სივრცულ მიმართებებს. მეორე მხრივ, ენებში მოძრაობის პროცესს უპირისპირდება უძრაობა ანუ სტატიკურობა, რომელიც ასევე ასახავს სხვა საგნებთან გარკვეული ტიპის მიმართებებს სივრცეში.

ზოგადად, ოპოზიცია *დინამიკურობა vs. სტატიკურობა* მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქართველურ ზმნათა გრამატიკულ-სემანტიკური სტრუქტურების ფორმირებაში. დინამიკურობა გულისხმობს მოქმედებას, როგორც დროში მიმდინარე პროცესის, ხოლო სტატიკა – უძრაობას, როგორც ერთ მდგომარეობაში მყოფობის პროცესის ენობრივად გამოხატვას (აკაკი შანიძე); აღნიშნული კლასიფიკაციისადმი, და საერთოდ სტატიკის საკითხის რაობისადმი, ქართველურ ენათმეცნიერებაში განსხვავებული მიდგომები აქვთ, რაც გულისხმობს ამ ტიპის ზმნათა წარმოების, ისტორიის, მათ განსხვავებულ სემანტიკურ ჯგუფში გაერთიანებას და ა.შ. *სტატიკა – დინამიკის* დიქტომიის როლი მნიშვნელოვანია ზანური ჯგუფის ენებისათვის, განსაკუთრებით – მეგრულისათვის, რომელშიც ზმნათა ძირითად მაკლასიფიცირებელ ერთეულად წარმოდგენილია არა *გარდამავლობა – გარდაუვალობა*, არამედ *დინამიკურობა – სტატიკურობა* (ჩიქობავა).

სემანტიკური ანალიზისათვის დ ი ნ ა მ ი კ ა გულისხმობს მატერიალურ სხეულთა მოძრაობას (ფართო გაგებით, ნებისმიერი მოქმედების) პროცესს, ხოლო ს ტ ა ტ ი კ ა ამ მოქმედების შედეგს, როგორც „მოსვენებით, წინასწორობით მდგომარეობას“. ამ განმარტებით სივრცული პოზიციის ყველა ძირითადი ზმნა (ჯდომა, წოლა, დება, დგომა...) სტატიკურია, რასაც ზანური ჯგუფის ენებში ემატება სივრცითი ზმნისწინებით ნაწარმოები ფორმები: მეგრ. *გე-დგუ – ლაზ. გე-დგინ*, მეგრ. *ინო-დგუ – ლაზ. დოლო-დგინ*, მეგრ. *აშა-ხე – ლაზ. ეშა-ხენ*, მეგრ. *გე-ჯან – ლაზ. გე-ჯანს...* პოზიციის აღმნიშვნელ მონოპერსონალურ ზმნურ ძირებზე დაყრდნობით წარმოიქმნება რელატიურ-დინამიკური ზმნური ფუძეები, რომლებიც მოქმედებას მოძრაობაში ანუ დინამიკაში წარმოადგენენ; ამგვარი სემანტიკა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მიღწეულია იმ მიმართებებით, რომლებიც არსებობს ფუძეში შემავალ კონცეპტუალურ (ძირეულ) და ზედპირულ (ფორმის) ელემენტებს შორის. სწორედ ამიტომ ანალიზის პროცესში ვიყენებთ დინამიკურ და სტატიკურ ფორმათა მორფოსინტაქსური ანალიზის მონაცემებს.

2. მოძრაობის ფაზები და მათი ასახვა ენაში. ნებისმიერი მოძრაობა სრულდება სივრცეში, ამიტომაც მოძრაობა-გადაადგილების სრული სურათის წარმოსაჩენად არსებითი მნიშვნელობა აქვს სივრცის სამგანზომილებიანი სტრუქტურირებული სურათის აღწერას, ვინაიდან ეს

სურათი ენობრივად და ასახული და შესაბამისად რეალიზებულია კონკრეტული ენისთვის დამახასიათებელი რეპრეზენტანტებით.

მოდრაობის ფიზიკური თავისებურებებიდან და მათ ენობრივ ასახვაში წარმოჩენილი სპეციფიკიდან გამომდინარე ცალ-ცალკე ვიხილავთ **ჰორიზონტალურ და ვერტიკალურ** სივრცეებში ენობრივად კოდირებულ მოძრაობათა მიმართულების აღმნიშვნელ ფუნქციურ ოდენობებს: ზმნისწინებს, ზმნისართებს;

ჰორიზონტალური მოძრაობის სქემაში ლოგიკურად მოსალოდნელია სამი ფაზის არსებობა: **დასაწყისი**, რომელიც თავისთავად გულისხმობს მოძრაობის დაწყების ათვლის წერტილს, **დასასრულს**, რომელიც მოძრაობის დასრულებისა და შესაბამისად ბოლო პუნქტის სემანტიკას მოიცავს და **მიმდინარეობის**, რომელიც ამ ორი მარგინალურ წერტილებს შორის შემაერთებელ მონაკვეთს და თავად დინამიკის პროცესს ასახავს. ზანური ჯგუფის ენებში სამივე ფაზა „ენობრივად კოდირებულია. ისინი ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი არიან იმ აზრით, რომ, ჩვეულებრივ, არცერთი მათგანი რაიმე აუცილებლობით არ გულისხმობს დანარჩენების არსებობას. თუმცა, ბუნებრივი კომუნიკაციის პროცესში ნარატიული მოთხოვნილებების შესაბამისად, ჩნდება მათი ერთ ციკლში გაერთიანების შესაძლებლობა: მოძრაობის ლოგიკიდან და ხანგრძლივი პრაქტიკული გამოცდილებიდან გამომდინარე, წინადადებაში ისინი ერთიანდებიან ერთი და იმავე მოძრავი სუბიექტის გარშემო“ (იზაბელა ქობალავა).

ვერტიკალურ სივრცეში სამი ფაზის გამოყოფა ვერ ხერხდება მოძრაობის გრავიტაციული ბუნებიდან გამომდინარე; **ზევიდან ქვევითკენ** ან **ქვევიდან ზევითკენ** მიმართული მოძრაობისათვის ენობრივად აღნიშნულია დასაწყისი და დასასრული ფაზები, მიმდინარეობის ფაზა კი პირობითად ემთხვევა თითოეულ მათგანს ანუ ვერტიკალურ მოძრაობაში მიმდინარეობასთან ერთად განისაზღვრება მოძრაობის დასაწყისი და დასასრულიც, თუმცა მოძრაობა-გადაადგილების პროცესი წარმოდგენილია **არაორიენტირებული** მიმდინარეობის ფაზით. მაგ. ლაზურში დინამიკურ ზმნებთან **დოლო-** ზმნისწინით აღნიშნულია მოძრაობის დასასრული, თუმცა მასშივე კოდირებულია მოძრაობის მიმართულება **ზევიდან ქვევითკენ**, არ ჩანს დასაწყისი; ან იმავე დინამიკურ ანუ პროცესის აღმნიშვნელ ზმნებთან **-ეშა** ზმნისწინი არა მხოლოდ დასაწყისს პუნქტს, არამედ ქვევიდან დაწყებულ და ზევითკენ შვეულად მიმართულ მოძრაობას გულისხმობს, მაგრამ არ ჩანს დასასრული ფაზა.

მაშასადამე, „ვერტიკალურ სივრცეში, ჰორიზონტალური მოძრაობისაგან განსხვავებით, მოძრაობა-გადაადგილების ხასიათი გამორიცხავს განსხვავებული ფაზების (თუნდაც პირობითად) გამოყოფის შესაძლებლობას. მაგრამ ეს ხელს არ უშლის გარკვეულ შემთხვევებში პროცესის დაწყებისა და დასრულების მომენტისათვის მათი შესაბამისი პუნქტების აღნიშვნას ზმნური ფორმის გარეთ, რაც შესაძლებელს ხდის ვერტიკალურ მოძრაობაშიც, **მიმდინარეობასთან ერთად, განისაზღვროს მოძრაობის დასაწყისი და დასასრული**“ (იზაბელა ქობალავა), ანუ ვერტიკალურ სივრცეში მიმდინარეობის ფაზა ითავსებს დასაწყისი ან დასასრული ფაზების მნიშვნელობასაც, რაც ენობრივად ზმნის უსრულასპექტიანი ფორმებით გამოიხატება, ხოლო როცა აღნიშნულია დასაწყისი და დასასრული, მას სრულასპექტიანი ფორმები გამოიხატავენ.

3. **ენობრივ რეპრეზენტანტებში კოდირებული სივრცული მახასიათებლები.** მეგრულსა და ლაზურში სივრცული მახასიათებლები, რომლებიც, კოდირებულია ლექსიკური და გრამატიკული დონეების ერთეულებში, კერძოდ, **ლოკატიურ ბრუნვებში, ზმნისწინებში, ზმნისართებისა და ადგილის გარემოების ფუნქციით გამოყენებულ სიტყვებში, პირისა და ჩვენებით ნაცვალსახელებში**, გამოიხატავენ მოძრაობის სუბიექტის (ფიგურის) მოძრაობა-გადაადგილების მიმართულ ეზას (ტრანექტორიას, მარშრუტს) და მიმართულებას სივრცეში მოძრავ თუ უძრავ სხვა ობიექტებთან (პირთან, საგანთან). ამ ორი მთავარი მახასიათებლისათვის ლინგვისტური ლიტერატურა მრავალფეროვან ტერმინოლოგიას გვთავაზობს, რომელთა უმრავლესობა კოგნიტიური ლინგვისტიკიდან ამოდის: **ფიგურა – ფონი (Ground), ტრანექტორი – Landmark, ობიექტი – ორიენტირი, რეფერენტი – რელატუმი.**

აღნიშნული სივრცული სემანტიკური კატეგორიების გარშემო ლინგვისტთა საკმაოდ მრავალფეროვანი და ზოგჯერ ურთიერთგამომრიცხავი მსჯელობებისა და არგუმენტების შეჯერების საფუძველზე ქვემოთ ჩამოვყალიბებთ ჩვენ მიერ ინტერპრეტირებულ თუ შემუშავებულ

დებულებებს, რომლითაც ვიყენებთ ზმნისწინთა და ზმნისართთა ფუნქციების სემანტიკური ანალიზის დროს.

3.1. მიმართულება (ლენარდ ტალმი: path). ენობრივად გამოხატული მიმართულებების გამოხატავს მოძრაობის ვექტორს, რომელიც გულისხმობს მოძრავი სხეულის საწყისი მდებარეობის შეერთებას ყოველ მომდევნო მდებარეობასთან; პრაქტიკულად, ეს არის გადაადგილება, ტრანსლოკაცია და ამდენად, აღნიშნული სიდიდე მხოლოდ დინამიკური ზმნების მახასიათებელია. სივრცის ის მონაკვეთები, რომლებშიც დროის გარკვეულ მონაკვეთში მდებარეობს ფიგურა / ტრაექტორია, საბოლოო ჯამში წარმოადგენს ერთიან სივრცეს, რომელსაც ეწოდება გადაადგილების ტრაექტორია. მოძრაობის საწყისსა და დასასრულ პუნქტს შორის მანძილი არის მარშრუტი, რომელსაც გადის ფიგურა.

ძანური ჯგუფის ენებებში ზმნით გამოხატული მოძრაობა სრულდება ჰორიზონტალური და ვერტიკალური ღერძების გასწვრივ და ზმნისწინით გამოხატული მიმართულებების ქვეტაპად უნდა განვიხილოთ დახრილი ტრაექტორია, რომელიც ასევე კოდირებულია ამ ჯგუფის ენების ზმნისწინებში.

მოძრაობა მიზნობრივია, მას აქვს სათავე (დასაწყისი) და მიზანი, რომელიც რეალიზებულია დასასრულის სახით; მეგრულსა და ლაზურში ზმნისწინთა ნაწილი გამოხატავს უმიზნო მოძრაობას, ან მოძრაობას ტრაექტორიის ცვლით.

3.2. ორიენტაცია, რეფერენცია, ლოკალიზაცია. ენათმეცნიერებაში ორიენტაციის ცნება არსებითად წარმოგვიდგება როგორც სივრცული რეფერენციის სახე.⁶ აღნიშნული მიმართულებები უფრო რთულად, რელატიურად მიმართებითაა შეიძლება გადმოიციეს და ამგვარად განისაზღვროს სივრცეში მოძრავი ან უძრავი სხეულების გეომეტრიული კონფიგურაციის სურათი; მასსადაც, დინამიკური ზმნებით გადმოცემული მოძრაობა (სტატიკური ზმნების შემთხვევაში - ლოკაცია) რელატიურად სხვა სხეულების ან ფიგურის მოძრაობის ღერძის (ჰორიზონტალური, ვერტიკალური, დახრილი) მიმართ.

ზმნური (ზმნისწინში კოდირებული) ორიენტაცია განსაზღვრავს მოძრავი ან უძრავი სხეულის ლოკალიზაციის ადგილს სივრცით უნივერსუმში განლაგებულ სხვა, მოძრავ თუ უძრავ სხეულთან, ორიენტაციითაა მიერ დაკავებულ პოზიციებთან მიმართებით (ი. ქობალავა); არსებითად იმავეს გულისხმობს ზმნისწინით გამოხატული რელატიურობა, მოძრავი თუ უძრავი რელატიურობის სივრცეში განთავსებული რელატიურობის მიმართ.⁷

რეფერენციის ჩარჩო არის კოორდინაციის სისტემა, რომელიც გამოიყენება ობიექტის ადგილმდებარეობის დადგენისთვის. განსხვავებენ შინაგან (ინტრინსიკული), რელატიურ და აბსოლუტურ (იგივე ექსტრინსიკული ანუ გარეშე) რეფერენციის ჩარჩოებს (სტეფან ლევისონი 1996; 2003). თითოეული მათგანი განისაზღვრება რელატიურობის ტიპთან მიმართებით. რელატიურობის ფუნქციით კი შეიძლება გამოიყენებულ იქნას როგორც ადამიანის მიერ შექმნილი, არტეფაქტული, ისე ბუნებრივი ობიექტები, ასევე – თვით ადამიანის სხეულიც;

რეფერენციის შინაგანი ანუ ინტრინსიკული ჩარჩო არის ორწევრა სივრცული მიმართება, რომელშიც ობიექტის ადგილმდებარეობა განისაზღვრება სხვა ობიექტის ნაწილთან მიმართებით და ეფუძნება ანთროპოცენტრულ კოორდინატებს, რომლებიც ლოკაციასა და მიმართულებას განსაზღვრავენ ეგოცენტრის მიმართ დაკავებული პოზიციების მიხედვით, როგორცაა: წინ – უკან, მარჯვნივ – მარცხნივ, ზევით – ქვევით, გვერდით... (სტეფან ლევისონი 2003).

რეფერენციის აბსოლუტური ჩარჩო გულისხმობს ფიქსირებულ ორიენტაციებს (დედამიწა, წყლის ზედაპირი, პირობითად ფიქსირებული ცნებები, მაგ. ჰორიზონტის მხარეები, სახმელე-

⁶ რეფერენცია ეს არის მეტყველებაში აქტუალიზებული ენობრივი ერთეულების მიმართება სინამდვილის ობიექტებთან; იგი დენოტაციისაგან განსხვავებით, სიტუაციური კონტექსტიდან გამომდინარე, დეიქსისტანსთან ერთად ავსებს გამონათქვამთა მნიშვნელობას.

⁷ რეფერენციის ჩარჩო ასახავს ენისა და შემეცნების ურთიერთმიმართებას და ხაზს უსვამს, თუ როგორ აისახება ლანდშაფტური მახასიათებლები ენის გამოყენებისას. ეს საკითხი ფართოდაა შესწავლილი ინტერლინგვისტურ პერსპექტივაში.

თო საზღვრები, მდინარის დინების მიმართულება...), რომლებთან მიმართებითაც განისაზღვრება სივრცეში მოძრაობის მიმართულება (სტეფან ლევენსონი 2003).

რეფერენციის რელატიური ჩარჩო კი არის სამწვერა სისტემა, რომელშიც ობიექტის ადგილმდებარეობა გამოხატულია როგორც ობიექტის აღმქმელის პერსპექტივიდან, ასევე სხვა ობიექტის პოზიციასთან მიმართებით.

ვ. პლუნგიანი აბსოლუტური ლოკალიზაციის ფარგლებში ადგენს ზმნური ორიენტაციის ტიპებს:

- საგნობრივი (ლანდშაფტის ელემენტები, სხეულის ნაწილები, არტეფაქტები)
- გრავიტაციული (ზევით - ქვევით)⁸
- ანთროპოცენტრული (წინა და უკანა მხარე)
- დეიქტური (დეიქტური ცენტრთან მიმართებაში მყოფი).

დეიქტურ ორიენტაციაში გამოიყოფა `ცენტრისკენული- ანუ ცისლოკატიური ელემენტები (ლოკალიზაციას წარმოადგენს დეიქტური ცენტრი, "აქ") და „ცენტრიდანული“ ანუ ტრანსლოკატიური ელემენტები (დეიქტური ცენტრის გარეთ ლოკალიზებული სივრცე – "იქ") (ვლადიმერ პლუნგიანი 2002).

მსჯელობიდან გამომდინარეობს, რომ ორიენტირი / ფიგურა ცოცხალი ორგანიზმით აკეთებს სივრცის ორგანიზებას, ხოლო ეს სივრცე იყოფა მთელ რიგ ტოპოლოგიურ ზონებად, რომელთა ნაკრებიც წარმოადგენს ლოკალიზაციის მნიშვნელობას.

3.3. დეიქსისი. დ ე ი ქ ს ი ს ი გულისხმობს მითითებას პირის / პერსონის, დროის და/ან სივრცის ჩვენებით, რომელზე დაყრდნობითაც განისაზღვრება მისი სამი ტიპი: პირის (პერსონალური, როლური) დეიქსისი, დროის / ტემპორალური დეიქსისი და ადგილის / სივრცის დეიქსისი⁹. თითოეული მათგანი განისაზღვრება ეგოცენტრიზმის პრინციპიდან ამოსვლით; მეტყველებაში ORIGO-ს ამოსავალი წერტილიდან იშლება სამი ურთიერთდაკავშირებული ვექტორი: „მე _ აქ _ ახლა“. ანთ როპოცენტრიზმიდან კონცეპტუალიზებული სამყარო ენობრივად ფუნქციონირებს ფიქსირებული სახით (კარლ ბიულერი 2000; ჩარლზ ფილმორი 1997).

პირის / როლური დეიქსისი „მე“ განისაზღვრება პირველი პირის „მე“ ნაცვალსახელთან მიმართებით და სამეტყველო აქტი იშლება პერსონის გამომხატველ ლექსიკურ და გრამატიკულ რეპრეზენტანტებზე დაყრდნობით. ადგილის / სივრცის დეიქსისი „აქ“ განსაზღვრავს სივრცობრივ მახასიათებლებს, საგანთა ლოკალიზაციას, მათ პროქსიმალურ (I პირთან ახლოს მდგომი) და დისტალურ (I პირისგან მანძილზე მდგომი) მნიშვნელობებს. ენობრივად რეპრეზენტირებულია ზმნისართების (აქ _ იქ) ან ჩვენებითი ნაცვალსახელებით (ეს _ ის). დროის / ტემპორალური დეიქსისი „ახლა“ ენებში რეპრეზენტირებულია ლექსიკურად, დროის ზმნიზედებით, ან გრამატიკულად, ზმნური ფორმის ასპექტისა და დროის გამოყენებით.

ლინგვისტურ ლიტერატურაში დეიქსისის რეფერირების / ზმნური ორიენტაციის ჩარჩოშიც განვიხილოთ (როგორც ამას ვხვდებით ლინგვისტთან, მაგ. ევე დანზიგერი 2003, ბალთაზარ ბიკელი 2001, ნიკლას ბურენჰულტი 2000) და თვლიან მის კერძო გამოვლინებად; არსებითაც ამავე თეორიულ ჩარჩოს ემთხვევა ქართველურ ენებში ზმნისწინის ერთ-ერთი ფუნქციის, პირის დეიქსისის, ზმნურ ორიენტაციად განხილვა, როცა დეიქტური ცენტრიდან ან ცენტრისკენ მიმართულების ცვლას აპირობებს საპირისპირო მნიშვნელობის მი- და მო- ზმნისწინები (აკაკი შანიძე 1973).

3.4. ტოპოლოგია და ლანშაფტური მახასიათებლები. კიდევ ერთი ინფორმაცია, რომელიც შეიძლება მოვიპოვოთ ზმნისწინში კოდირებულად, ესაა ინფორმაცია ორიენტირის

⁸ თავიანთი ფიზიკური ბუნებიდან გამომდინარე ეს ორიენტირები უფრო მეტად გამოიყენება გადაადგილების მიმართულების და არა ტრანსპორტის ბოლო წერტილების აღსაწერად. მაგრამ ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია ის, რომ ისინი ფიქსირებული ორიენტირებია (ვლადიმერ პლუნგიანი 2002).

⁹ ზოგიერთი ავტორი დეიქსისის რეფერირების ჩარჩოების ტოპოლოგიაში განიხილავს კიდევ (ევე დანზიგერი 2003; ბალთაზარ ბიკელი 2001; ნიკლას ბურენჰულტი 2000), რაც აზრსმოკლებული არც ქართველური ენებისთვის, მათ შორის მეგრულ-ლაზურისთვის ჩანს. ჯ. ლაიონზის მიხედვით, დეიქსისი წარმოადგენს რეფერენციის წყაროს (ჯორჯ ლაიონზი 1976); რეფერენტულობა ქვეკატეგორიის სახით გულისხმობს დეიქსისს და იგი ფუნქციური სახით მუდმივად უკავშირდება მას (ქეთევან დოლონაძე 2010).

(Graund) ფიზიკური ან ტოპოლოგიური ტიპის შესახებ. ობიექტი შეიძლება იყოს ლოკალიზებული ერთნაირად (მაგ. ორიენტირზე ზემოდან), მაგრამ ამ ლოკალიზაციის აღსანიშნავად შეირჩეს სხვადასხვა მაჩვენებლები, რომლებიც დამოკიდებულია საგნობრივ თვისებებზე (ზომა, ფორმა, ფიზიკური ხასიათი...); ამ დროს ენა ირჩევს მაკლასიფიცირებელ სტრატეგიას (ვლადიმერ პლუნგიანი 1999; 2002).

ლანდშაფტური მახასიათებლები გულისხმობს სივრცის გეომორფოლოგიას, რომელშიც გადაადგილდება ფიგურა: აღმართი, დაღმართი, დაბრკოლება, რომლის გადალახვა შეუძლია მოძრავ ფიგურას, ღია ან დახურული სივრცე / ლანდშაფტი მკვრივი ან რბილი ზედაპირით და ა. შ.

ორიენტირის შერჩევა არ არის შემთხვევითი აქტი, რამდენადაც ეს ხდება ადამიანის შემეცნებითი აქტივობით შექმნილ სივრცეში, სადაც მისი ქცევა მნიშვნელოვანწილად განპირობებულია სუბიექტური წარმოდგენებით. ეს ბუნებრივი პროცესია, რომელსაც არეგულირებს კოგნიციისა და ფიზიკურ სამყაროს შორის არსებული მენტალური ფენა.

4. ზმნისწინში კოდირებული სივრცული მახასიათებლები. ზანური ჯგუფის ენებში ზმნისწინი მთავარი ზმნური პრეფიქსია, რომელიც დინამიკისა და სტატიკის აღმნიშვნელ ზმნურ ძირთან ან ფუძესთან (სხვა ფუნქციური ელემენტების კომბინაციასთან) ერთად ჩართულია სივრცის ორგანიზებაში და რომლის საშუალებითაც ვადგენთ სივრცულ მიმართებებს.

ზმნური სივრცული კატეგორიები (მიმართულება, ორიენტაცია, სხვადასხვა ტიპის დეიქსისი, რეფერენცია) ზმნისწინში კომბინირებულად ვლინდება, ამიტომ შეიძლება ისინი წარმოვიდგინოთ ამ კატეგორიებისგან, როგორც მარტივი სიმრავლეებისგან, შემდგარ მოდელებად; მაგალითად, დინამიკური ზმნებისათვის:

- I. {მიმართულება + ორიენტაცია + საგნობრივი დეიქსისი / რეფერენტი აბსოლუტური}
- II. {მიმართულება + ორიენტაცია + პირის დეიქსისი / რეფერენტი ცვალებადი}
- III. {უმიზნო მოძრაობა რეფერენტის გარეშე}

სტატიკური ზმნებისათვის

- IV. {ლოკაცია + საგნობრივი დეიქსისი / რეფერენტი}

დერივაციული სტრუქტურა (მარტივი ზმნისწინი + ლოკატიური ნაწილაკი) თავისთავად ართულებს ზმნისწინის სემანტიკურ სტრუქტურასაც და მარტივი ზმნისწინების მოდელებში დამატებით ჩნდება სივრცის ლოკატიური და ლანშაფტური მახასიათებლებიც.

მარტივი ზმნისწინებისგან განსხვავებით, დერივაციული ზმნისწინები, იძლევიან ინფორმაციას ადგილის ტოპოლოგიურ თუ ლანდშაფტურ მახასიათებლებზე, ამიტომ ვუწოდებთ მათ ლოკატიურს, ხოლო მარტივებს – მარტივებს.

1. მიმართულება / ტრაექტორია + ორიენტაცია (ვერტიკალური და ჰორიზონტალური)
 - ვერტიკალური ტრაექტორია (ქვევიდან ზევით, ზევიდან ქვევით);
 - დახრილი ტრაექტორია (ქვევიდან ზევითკენ, ზევიდან ქვევითკენ);
 - ჰორიზონტალური (გარედან შიგნით, შიგნიდან გარეთ);
 - წრიული (ორიენტირის გარშემო) ან ნახევარწრიული
2. მიმართულება + დეიქსისი / რეფერენცია (ეგოცენტრული ორიენტაცია)

2.1. პირის დეიქსისი / figure-referent

- პირველი პირიდან;
- პირველი პირისკენ.

2.2. საგნობრივი დეიქსისი (ანთროპოცენტრული და საგნობრივი რეფერენტები) Graund-referent

- აბსოლუტური / ექსტრინსეკული (ფიქსირებული ორიენტირი);
- რელატიური / ინტრინსეკული (ფარდობითი ორიენტირი).

აბსოლუტური ანუ ექსტრინსეკული რეფერენცია, რომელიც გამოხატულია ბუნებრივი ორიენტირებით, დედამიწის ან წყლის ზედაპირი, განსახილველი ჯგუფის ენებში რეპრეზენტირებულია არა მხოლოდ ზმნისწინებით, არამედ მორფოსინტაქსურადაც, აბლატივისა და ალატივის ფუნქციების გადანაწილებით, კონკრეტულად იმის მიხედვით, მოძრაობა სრულდება დედა-

მიწის / წყლის ზედაპირამდე თუ დედამიწის / წყლის ზედაპირიდან, აბსოლუტური რეფერენციის დროს მიმართულება მხოლოდ ვერტიკალურია, იცვლება მხოლოდ მოძრაობის ვექტორი: ქვევიდან ზევით, ზევიდან ქვევით, რომლებიც ორ-ორ მონაკვეთად იყოფა: 1. დედამიწის/წყლის სიღმიდან ზედაპირამდე განხორციელებული მოქმედება და ზედაპირიდან დაწყებული მოძრაობა; 2. იგივე ლოგიკით ზევიდან ქვევით დედამიწის / წყლის ზედაპირამდე ან ზედაპირიდან სიღრმისკენ ქვევით მიმართული მოძრაობა.

დერივაციულ ზმნისწინებში, მათი ფუნქციიდან გამომდინარე, კოდირებულია ლოკატიური და ლანშაფტური მახასიათებლები, რომლებიც კიდევ უფრო ართულებს დერივაციული ზმნისწინების სემანტიკურ სტრუქტურას.

ლიტერატურა:

Bickel B. (2001): Deictic Transposition and Referential Practice in Belhare. *Journal of Linguistic Anthropology* 10: 224-247.

Бюллер К. (2000): *Теория языка. Репрезентативная функция языка*. თაგმანი გერმანულიდან. Москва: Прогресс.

Burenhult N. (2008): Spatial coordinate systems in demonstrative meaning. *Linguistic Typology* 12: 99-142.

გერსამია რ. (2020): სივრცისა და მოძრაობის ენობრივი რეპრეზენტაცია. ლაზური ენის მონაცემთა ანალიზი. თბილისი. 2020. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

Danziger, E. (2003): Deixis, Gesture and Spatial Frame of Reference. *CLS* 39. 2nd ed. The University of Chicago: Chicago Linguistic Society 105-122.

დოღონაძე ქ. (2010): რეფერენცია როგორც ტექსტობრივი ფენომენი და როგორც ლინგვოკულტუროლოგიური პრობლემა (PhD დისერტაცია). ქუთაისი.

Lyons, J. (1976): ,Deixis as the source of reference in KEENAN. E.L. pp. 61-83.

Levinson, S. C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, S. C. (1996): In preparation *Space in Language and Cognition: Explorations in Linguistic Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, S. C. (2003): *Space in language and cognition: Explorations in cognitive diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Плунгян, В. А., (1999): К типологии глагольной ориентации. *Логический анализ языка. Языки динамического мира* (red. Arhtunova N., Watunovski, I.) Дубна. Str. 205-223.

Плунгян, В. А. (2002): О специфике выражения именных пространственных характеристик в глаголе: категория глагольной ориентации: *Grammatikalizaci% prostranctvennjx znaqeniy v %zjkax mira*. Moskva: Russkie slovarj.

Talmy L. (1985): Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description*, vol. 3. pp. 36-149. Cambridge: Cambridge University Press.

Talmy, L. (1991): Path to Realization: A typology of event conflaction. *Berkeley Working Papers in Linguistics*, pp. 480-519.

Talmy, L. (1996): Fictive Motion in Language and 'Ception'. In P. Bloom, M. A. Peterson, L. Nadel, & M. F. Garrett (Eds.), *Language and Space*, 211-276, Cambridge (MA): MIT Press.

Talmy. L. (2000): *Toward a Cognitive Semantics*, Vol. 1&2. Cambridge. MIT Press.

Fillmore, C. J. (1997): *Lectures on Deixis*. Stanford. CA: CSLI Publication

ქობალავა ი. (2020): სივრცისა და მოძრაობის ენობრივი რეპრეზენტაცია. მეგრული ენის მონაცემთა ანალიზი. თბილისი. 2020. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

შანიძე ა. (1973): *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისი.

ჩიქობავა ა. (1936): *ჭანურის გრამატიკული ანალიზი*, თბილისი: მეცნიერებათა აკადემია / ჩიქობავა 2008: შრომები III, *ჭანურის გრამატიკული ანალიზი* (ტექსტებითურთ). თბილისი: ენათმეცნიერების ინსტიტუტი.

Spatial Features Encoded in the Preverbs of Zan Languages Group

Gersamia Rusudan

Ilia State University, Tbilisi

Abstract

Preverb in Zan language groups (Megrelian and Laz languages) is a principal prefix which, in combination with verb roots and stems referring to dynamicity and stativity (in association with other functional elements), is involved in organizing of space, and by means of which we establish spatial relations.

Similarly to other Kartvelian languages, spatial features, encoded in the Zan preverb, in fact describe a direction (landmark, path) of movement of a subject (figure) of motion and its relation with other im/mobile objects in space (person, thing).

As different from simple ones, Zan derived preverbs provide information about *topological* or *landscape* features of a place; therefore, we refer to them as *locative*, while to simple ones – as *orienting*.

In Zan preverbs, encoded spatial categories reveal according to individual kinds:

1. path /trajectory + orientation (vertical and horizontal)
2. path + deixis/reference (egocentric orientation)

Verbal spatial categories reveal in a combined way within a preverb; therefore, they can be assumed as models made up of these categories as of simple values; for instance, for *dynamic* verbs:

- I. {path + orientation + subject deixis/referent absolute}
- II. { path + orientation + personal deixis/referent variable}
- III. {non-targeted motion without a referent}

For *stative* verbs:

- IV. {location + subject deixis/referent}

Owing to their function, derived preverbs encode locative and landscape features of an area (place), making the semantic structures of derived preverbs much more complicated.

Key Words: Megrelian and Laz, semantic of space, motion verbs, preverbs.